

ROMA TÖRTÉNELEM MÁSKÉPP

LAJTAI MÁTYÁS

Majtényi Balázs – Majtényi György:
Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010
Libri Kiadó, Budapest, 2012. 223 oldal, 3990 Ft

A kötet – címe szerint – egy hosszú, politikorténeti szempontból több részre bontandó, a jelenig tartó időintervallumot átfogó elemzés. A tág időintervallumhoz képest a tartalmi rész 170 oldal, amelyhez bőséges képanyag társul. A lineáris, jól strukturált szerkezetű mű a magyarországi romák roma szemszögű történelmét igyekszik bemutatni a szakirodalom értelmezése és dokumentumok elemzése alapján. A részletes bibliográfia kiter a külföldi szakirodalomra is.

A bevezetőben a szerzők, akik leszögezik, hogy nem tartják magukat „cigánykutatóknak” (11. old.),¹ pontosítják a fogalomhasználatot, és meghatározzák a vizsgált témával kapcsolatos kutatói attitűdjüket. Az időrendet követő tagolás négy fejezetet eredményez. Az 1945-ben kezdődő első szakasz záró eseménye – a magyarországi romák történetével foglalkozó szakirodalommal összhangban – az MSZMP Politikai Bizottságának a magyarországi cigányok helyzetét rendezni kívánó 1961-es határozata. A második a rendszerváltásig tart, a harmadik az 1989 és 2010 közötti változásokkal foglalkozik, záró évszáma a legutóbbi kormányváltás. Az összegzés után *A történet vége* című negyedik fejezet a 2011-ben elfogadott és 2012-ben hatályba lépett Alaptörvényt elemzi, így tulajdonképpen egy negyedik időszak indításának is tekinthető, amely egy újabb fejezetet nyit (hat)ott a magyarországi romák életében. Az első három fejezetben a szerzők hasonló témaköröket tekintenek át: a politika és a romák viszonya, a kisebbségi kérdés Magyarországon, a szociálpolitika, az oktatás, a lakhatás és az önszerveződés, valamint a rendvédelem. Minthogy az egyes korszakokról különböző mennyiségű forrás áll rendelkezésre, a fejezetek eltérő terjedelműek. A témakörök hasonlósága lehetővé teszi, hogy az olvasó összevesse a különböző időszakok szakpolitikai eljárásait, jóllehet a szerzők a kronologikus vizsgálatot helyezték előtérbe, és az egyes korszakokat önálló egységekként vizsgálták és minősítették.

Fontos, hogy a romák magyarországi történetéről minél több és színvonalasabb írás szülessen meg. Épp ezért a következőkben részben a kötet által felvetett

gondolatokat, eljárásokat, szempontokat szeretném megvizsgálni, és hozzájuk kapcsolódva néhány elméleti kérdést, kételyt megfogalmazni.

A szerzők nem tisztázták, mit értenek a könyvük címében is szereplő „cigánykérdés” fogalmán, pusztán leszögezik, hogy a „cigánypolitika – cigánykérdés – cigányság” logikai sort tételező felfogással ellenkező irányú vizsgálatot kívánnak végezni (21. old.). Mégis elsősorban a cigánypolitika révén keletkező szövegek, filmek, képek stb. elemzésével foglalkoznak diskurzus-elemzéseikben. „Ennek az írásnak a célja, hogy megmutassa a magyarországi cigányokról szóló diskurzus eredetét és viszonylagosságát” (18. old.) – írják. A magyarországi cigányság történetét a kisebbség szempontjából kívánják szemügyre venni, amelyet az államhatalommal szembeni szempontként fognak fel. „A cigányokról író történészeknek ma az lehet az elsődleges feladata, hogy kilépjen a korábbi nacionalista diskurzus keretei közül, és a hatalom vagy a »többség« szemléletmódjától különböző szempontokat kínáljon a közös történelem újragondolásához.” (17. old.) Nem tekintik ugyan az államhatalmat valóságosan létező entitásnak (?), mégis mint ilyenről kívánnak róla szólni. „Most mégis egyes szám harmadik személyben, önálló cselekvőként írunk róla [az államról...], aki bár nincs, mégis küzdünk vele, ellene, mert lénye és tettei mások életében nagyon is valóságok.” (19. old.) A témához érzelmileg is kötődnek: „Nem gondoljuk, hogy érzéketlennek kell, vagy lehet maradni abban a konfliktusban, ahol az egyik oldalon a valamiféle »többség« nevében cselekvő állam, a másik oldalon pedig a valóban kirekesztett kisebbség áll.” (18–19. old.)

1 ■ Holott ismertek a témába vágó írásaik, például: Majtényi Balázs: A roma kisebbség a nemzetközi dokumentumokban. In: Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *Európa kisebbsége. (A roma kisebbség a nemzetközi dokumentumokban)*. Gondolat, Bp., 2005. 9–15. old.; Majtényi Balázs – Majtényi György: *Allami Bp., 2005. 409–429. old.*; Majtényi György: *Mit ér a nemzetközi romapolitika? (A roma kisebbséget érintő nemzetközi és közössi jogi szabályozás)*. In: *Merre visz az út? (A romák politikai és emberi jogai a változó világban)*. Lucidus, Bp., 2003. 9–52. old.; Majtényi György: *Diskurzusok és cigánypolitika: romák az államszocializmusban. Kisebbségkutatás*, 17 (2008), 3. szám, 456–474. old.

Az egyik fő kérdés, hogy miként körvonalazható a romák csoportja, hogyan különböztethető meg a vizsgált időszakokban a nem roma népességtől. „A roma történelemnek egy olyan konstruktivista felfogását tartjuk elfogadhatónak, amely tekintettel van a kisebbségnek a »többségi« államhatalommal vívott identitáspolitikai küzdelmére, és külső »tudományos« szempontok alapján nem vitatja el annak létjogosultságát.” (21. old.) A szerzők tehát a romákat belsőleg egységes etnikumnak tekintik, mivel szerintük minden más feltételezés hatalomtechnikai-va minősíti át a kérdést, vagyis eszköz a romák elnyomásában.² „A tudományos diskurzusok nem erősítik, hanem sokkal inkább gyengítik annak lehetőségét, hogy egységes csoportként, kisebbségként beszéljünk róluk, holott a cigány kisebbségi létnek nyilvánvalóan létezik egy, az egyének és a közösségek számára nagyon is valós mindennapi tapasztalata. A cigány politikusok, értelmiségiek nemzetépítő törekvéseit a társadalomtudomány fősodra ma illuzórikusnak tartja.” (160. old.) A tudományos diskurzusnak felróják következtetését: a konstruktivista szemléletet a romák esetében alkalmazza csupán, ahelyett hogy kiterjesztené az őket is körülvevő társadalom egészére. „Míg a cigányok és a velük azonosított társadalmi csoportok kutatói szinte egységesen konstruktivista szemléletűnek tűnnek, addig írásaikból – a legtöbb esetben – ennek ellenére sem tudható

2 ■ A tudományos diskurzus valójában sokkal inkább a roma közösségek közötti különbségeket tárgyalja, mintsem az egységüket próbálná bizonyítani. Vö. „A cigány közösségek (kulturális, nyelvi stb.) sokszínűsége szinte közhelyszámba megy a különböző diskurzusokban. Paradox módon a különbözőség vált a cigányság egyik »közös« tulajdonságává (a sok, masszívan homogenizáló sztereotípiák mellett természetesen). A különbségek okai már nem igazán szerepelnek a »mainstream« diskurzusokban, annak ellenére, hogy »a cigányokat« semmilyen értelemben nem tekinthetjük egy népnek, nemzetnek vagy etnikumnak! Az Európa-, sőt világszerte megtalálható, »cigánynak mondott« emberek egy különböző nyelveken beszélő, eltérő identitású és kulturájú közösségeket »különböző hatásra« integráló, heterogén kategória tagjai.” Binder Mátyás: „Elképzelt kultúra”. A roma/cigány kultúra egy lehetséges értelmezése és félreértelmezése. *Eszmélet*, 2010. 2. szám, 173–174. old.

meg, hogy hasonlóan gondolkodnak-e más közösségekről, például a »többségről«. Meglátásunk szerint a cigánynak tartott emberek, illetve a romák tudományos megismerése nemcsak a módszertani reflexiót kívánja meg, hanem legalább ugyanennyire e viszonyítási pontok megjelölését (már csak a szövegek valóságformáló hatása miatt is).” (161. old.) Álláspontjuk ennek a fordítottja. „Mi szívesebben kérdőjelezzük meg a kisebbséggel szemben megfogalmazott

»többségi« identitás alapjait, mint viszont.” (162. old.) Mint kifejtik, az egységes többség létezése az államhatalom által követett hatalomtechnikai elvek nyomán jöhet csupán létre, nem létezik azonban a többség egységes társadalmi kategóriaként, lévén az állami aktorok diskurzusának a terméke, amelynek funkciója, hogy a többség nevében legitimálja az elnyomó állami működést. „Az egységes »többségre« a hatalomnak amiatt van szüksége, hogy saját létét, önös tetteit össztársadalmi érdekekkel igazolni tudja. A »többségről« szőtt képzetek elemzése így valójában a hatalom igazi arcát mutatja meg.” (167. old.) A többség fogalma segít a hatalomnak a társadalom egy részének kizárásában. „Csak akkor lehet egységes a »többség«, ha a kisebbséget is ilyennek látja, ami persze megfordítva is igaz. Ezt a »többséget« a magyar állam teremtette

meg, amikor a romákat kizárta, kirekesztette a társadalomból.” (168. old.) Ennek megfelelően a többség kifejezés legtöbbször idézőjeles formában jelenik meg a kötetben. Az összegző tézisekben ezt expressis verbis nyomatékosítják is: „A »többség« nem létezik.” (170. old.) A kisebbség kifejezést, ezzel szemben, soha sem teszük idézőjelbe, viszont adósaink maradnak pontos fogalmi definíciójával. Szemükben ezt a mintegy adottnak tekinthető kategóriát a cigányság testesíti meg. „A következőkben e felfogásnak megfelelően nem törekszünk az önmagukban nem létező csoportok – szintűgy nem létező – határainak a megajzolására. Tényként kezeljük a kisebbség(ek) létét, és ellebegő képnek tekintjük a modernség és a modern állam konstrukcióját, a homogén »többség« és az egységes nemzeti történelem képzetét.” (32. old.) A többség mint egységes entitás fogalmi megkérdője-

Zsolt példája is erről szól: a nem roma származású személy akár az életmódja, akár a házastársa révén átkerülhet a „cigány” társadalmi (és nem etnikai) kategóriába.¹⁰

Nem kívánom relativizálni és még kevésbé tagadni a roma etnikum és a cigány kategória közötti szoros összetartozást. Csupán emlékeztetnék rá, hogy amennyiben egy korábbi időszakban nem abban a formában és értelemben használtak valamely fogalmat, mint manapság, akkor érdemes körültekintően eljárni, mielőtt azonos jelentésűnek vennék a kétfajta szóhasználatot. Csalog Zsolt írása különösen fontos e tekintetben, mivel a cigányok iránti jóindulata és a hatalmi gondolkodás rá jellemző hiánya vitán felül áll.

A harmadik példám akár klasszikus esetnek is tekinthető, megpróbálom tehát olyan megvilágításba helyezni, hogy akár társadalomtörténeti tanulságok is levonhatók legyenek. A Kádár-kori rendőrség diszkriminatív eljárásait vizsgálva cigányokkal szemben a szerzők egy konkrét példát is megemlítenek. Egy Békés megyére vonatkozó 1981-ből származó pártdokumentumban esik arról szó, hogy melyik társadalmi csoport milyen típusú bűncselekményekben jelenik meg tipikus elkövetőként (90. old.). A három kategória a következő: a „tapasztalat alapján” a fiatalok jellemzően a motorkerékpár-lopásokban és gépjárműrongálásokban érdekeltek, a cigányok többnyire a besurranó tolvajlás vagy rablás elkövetői, a „veszélyes bűnözők” pedig többnyire betörés miatt kerülnek a rendőrség látókörébe. Azt gyanítom, a dokumentum szerzője itt társadalmi kategóriaként használta a „cigány” szót, amely lényegében azonos a „roma” etnikai kategóriájával. Nem állítható ugyanakkor, hogy csupán etnikumként gondoltak volna rájuk, nem zárható ki tehát, hogy akadtak olyan romák, akiket a rendőrségi zsargon nem nevezett cigánynak. Mindennek nincs nagy jelentősége, ha azt vizsgáljuk, vagy azt igyekszünk bizonyítani, hogy vajon diszkriminatív volt-e a magyar rendőrség eljárása a cigányokkal szemben. A kérdés akkor válik fontossá, amikor egykori diskurzusokat vizsgálunk, s eldöntendő, vajon a diszkrimináció valamely etnikum, vagy pedig egy bizonyos életmódot folytató egyén vagy csoport ellen irányult-e. Ha ez a két célcsoport nem esik egybe, akkor az egybemosásuk túlzó vagy hamis megállapításhoz vezet.

„A magyarországi cigány történelem »etnikus elbeszéléséből« az a megállapítás következik, hogy a cigányoknak Magyarországon mindvégig egy kirekesztett, a többségi társadalom előítéleteitől sújtott csoport tagjaiként kellett élniük, és az államhatalom erőszakos intézkedéseivel, a többségi társadalom kirekesztő magatartásával szemben kellett megfogalmazniuk saját identitásukat. Bármilyen kézenfekvőnek tűnik, mégis fontos, sőt hangsúlyozandó az a megállapítás, hogy Magyarország történelme másként látszik a többséghez, és másként a kisebbséghez tartozók szempontjából. A közös múltnak ma nincs olyan kimunkált emlékezte, amely magába olvasztaná a kisebbségi közösségek történetét vagy az ő szempontjaikat. A honi történet-

írás hagyományosan egyszólamú; a mindenkor hatalom szempontjait közvetíti.” (106. old.) A második időszakot (1961–1989) lezáró alfejezet végéről származó idézet jó kiindulópontul szolgál arra, hogy megfogalmazzunk néhány általános megállapítást a roma történelemmel foglalkozó hazai történetírásról. Mit jelent ez esetben az „etnikus elbeszélés”? Jelentheti egyfelől azt az elbeszélést, amely roma látószögéből látja a múltat. Erre akkor kerülhet csupán sor, ha egységes csoportként vizsgálhatók a romák. Adott persze az a lehetőség is, hogy párhuzamosan elbeszéljük különböző roma csoportok, eltérő roma közösségek történetét. A szerzők vélhetően az első opció mellett foglalnak állást.

Számosan küzdöttek már ezzel a problémával: mind a jogi szabályozásnak, mind pedig a tudományos vizsgálatoknak ez az egyik Achilles-pontja.¹¹ A szerzőpáros is számol ezzel a nehézséggel, külön fejezetet szentelnek a kérdésnek (*Kilmi (volt) a cigány/roma?*). Végül azzal az érveléssel intézik el a kérdést, hogy ez a tudományos dilemma nem segíti, inkább akadályozza a romák etnikai önazonosságának megteremtését, és azt sugallják, hogy a tudomány a kirekesztő társadalom és a diszkriminatív politikát folytató államhatalom kezére játszik, ha leragad ennél a kérdésnél.

Súlyos kérdés, helyes-e, ha a kutató, sutba dobva tudományos kétségeit, végül arra az álláspontra helyezkedik, és kitartóan amellett érvel, hogy a romák homogén etnikumot alkotnak, és így élesen elkülö-

9 ■ Egy 1979-ben publikált kutatás, amely azt a hipotetikus kérdést vizsgálta, hogy kit tekint a válaszoló cigánynak, arra az eredményre jutott, hogy a válaszolók 33–50%-a nem tekintett cigánynak olyan, cigány származású személyeket, akik alsó középosztályi, munkásosztályi életvitelűek voltak, ugyanakkor 28%-uk cigánynak tekintett olyan, nem cigány származású személyt, aki cigányok közt, cigány házastárral él. Hann Endre – Tornka Miklós – Pártos Ferenc: *A közvélemény a cigányokról*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp., 1979. 13–21. old.

10 ■ Szuhay Péter legújabb kötetének egyik tanulmánya egy „félvér” család történetét mutatja be, ahol a felmenők között roma és magyar etnikumúak is találhatók. A tanulmány első sorban az önmeghatározás küzdelméről és a környezeti osztályozásának változásairól szól. Szuhay Péter: *Sosemlesz Cigányország*. Osiris, Bp., 2012. 95–250. old.

11 ■ Erdemes azt is figyelembe venni, hogy maga az egységesítő álláspont sem tekinthető kizárólag a roma személyek törekvésének, ahogy a sokszínűség és az eltérések hangsúlyozása sem feltétlenül csak a tudományos vizsgálatok megközelítése. Vö. „A magyarországi cigányok csoportosításáról” szólva érdemes megkülönböztetni egymástól a legfontosabb nézőpontokat. Eszerint beszélhetünk köznapi; közigazgatási és hatalmi; tudományos osztályozási kísérletekről, és legvégül a cigányok nevezett csoportok saját felosztásáról. Ha e megközelítésmódokat egy vízszintes tengelyen képzeljük el, akkor azt látjuk, hogy a két szélső pont, vagyis a hétköznapi és a cigány csoportok egymáshoz viszonyított megítélése a legellentmondásosabb. Míg a köznapi megítélések általánosságban differenciálattannak és összevonó jellegűnek tekinthetők, addig a cigány csoportok megítélésére a szétválasztó tendencia lesz az érvényes, melyben alapvetően a közvetlenül létrejött és működő csoportközi viszonyok kerülnek előtérbe. A közigazgatási és hatalmi megközelítés alapjellemezője a leválasztó és a minősítő attitűd. A tudományos megközelítés – legyen az etnográfiai, antropológiai vagy szociológiai – a kulturológiai szempontokat helyezi előtérbe.” Szuhay Péter: Akiket cigányoknak neveznek: akik magukat romának, muzsikusként vagy beásnak mondanak. In: Andor Mihály – Reisz Terézia (szerk.): *A cigányság társadalomismerete*. Iskolakultúra, Pécs, 2002. 11. old.

nálnak valamely többségi társadalomtól. Az is kérdés ekkor, hogy milyen nem várt következményekkel jár a homogenizáló szemlélet a roma közösségekre nézve.¹² Továbbmenve, azt is figyelembe kell venni, hogy ha valaki azt hangsúlyozza, a romák kizárólag etnikai mivoltukban ragadhatók meg, akkor ezzel hamisítatlanul esszencialista fogalmat alkot a tárgyról, és óhatatlanul benne reked az etnocentrikus tudományos diskurzusban.

S hogyan ítéljük meg a romákkal kapcsolatos állami és társadalmi eljárásokat? Mikor diszkriminatív egy eljárás? Releváns-e azt várni, hogy az államhatalom változtasson bizonyos társadalmi vagy etnikai csoportok társadalmi helyzetén? Egy konkrét történeti időszak történeti feldolgozása óhatatlanul megköveteli a korszak szemléletének a jelen elvárásaitól vagy a társadalomról vallott elképzeléseitől nem befolyásolt vizsgálatát.¹³ Ugyanakkor fontos, feltétlenül vizsgálandó, hogy az adott kor kisebbségpolitikája mennyiben nem felelt meg az akkori elvárásoknak, miként változott az államhatalom és a közgondolkodást formáló hatalmi-kulturális elit szemléletmódja, mi módon strukturalta a hatalmi diskurzus az egyes társadalmi csoportokat, és ők maguk részt tudtak-e venni ebben a diskurzusban. Elengedhetetlen továbbá, hogy a történész figyelembe vegye a romákkal szemben már a Magyarországra érkezésük pillanatától fennálló előítéletességet. Ha azonban a kutató minden bajt, ami a romákat a múlt-

12 ■ A romák kulturális homogenizációja feszültségeket generálhat a roma közösségek között, erre Szuhay Péter előbb idézett tanulmánya is fel kívánja hívni a figyelmet. „Falan nem pusztán fantazmagória annak a hipotézisnek a megfogalmazása, mely szerint a csoportok közötti konfliktusokat oldaná, ha a tudományok egyenértékűnek tekintenék a cigány etnikai csoportok kulturális rendszereit, másfelől pedig, ha a cigánycsoportokról szóló eredmények jobban áthatnák a politikai közigazgatási, mind pedig a mindennapi élet és közvélemény cigányokról szóló ismereteit. Az is feltételezhető, hogy ha a többség és annak intézményei a cigánynak nevezett csoportok klasszifikációját és belső értékrendjét jobban ismernék, kevesebb balvéleméssel és előítéllettel kellene a csoportoknak szembenézniük, s nem hagynák a közéjük húzott határvonalak erősödését, s így az egymással szembeni szolidaritás mértéke növekedhetne.” Szuhay Péter: Akiket cigányoknak neveznek, 30. old.

13 ■ Erre többen felhívták már a figyelmet, mint olyan problémára, amely a romákkal kapcsolatos történeti kutatásokkal kapcsolatban gyakran felmerül. Vö. „A XX. század kedvező és kedvezőtlen kisebbségpolitikai tapasztalatai normatív elvárásokat alakítottak ki a kisebbségi, illetve az ún. cigánypolitikával szemben. Gyakorta a kellő szakmai felkészültséggel rendelkező szerzők is ezeknek az elvárásoknak a függvényében ítélik meg a múltbeli eseményeket, s nincsenek tekintettel a jelenségek társadalomtörténeti hátterére.” Nagy Pál: *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában*. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Társadalomtudományi Tanszék, Kaposvár, 1998. 10. old.

14 ■ Dupcsik Csaba a szerzők által megidézett helyen ugyanakkor kételyeit is jelezte: „E sorok szerzőjének nincsenek elméleti kifogásai az ilyen törekvésekkel kapcsolatban, csupán gyakorlati jellegű figyelmeztetései: ha igény van egy »kollektív sérelmeket« megfogalmazó fogalomkészlet és szótár megalkotására, akkor ezen igény kielégítésére könnyen alakulhat ki verseny, s ezen konkurenciaharcban a kidőlgözött társadalomelméletnek sokkal versenyképesebbnek bizonyulhatnak egyes szimplifikáló, leegyszerűsítő, magyarázatok helyett mítoszokkal operáló nyelvek.” (Kiemelés az eredetiben.) Dupcsik, i. m. 336. old.

ban érte vagy ma is sújtja, kizárólag az előítéletességgel indokol, nemhogy felderítene, de inkább elfedi a valóságos társadalmi, társadalomtörténeti folyamatokat és viszonyokat. Az előítéletesség megértéséhez meg kell vizsgálni a mindkét oldalon fennálló forrásait is. Ha az előítélet csupán magyarázat, és nem magának a kutatásnak a tárgya, akkor bármely kutatott jelenség okaként megjelölhető, ám ezzel minden heurisztikus értéke elvész. Az előítéletes beállítottság tehát konkrét történeti vizsgálatok fényében értelmezhető. Emellett a tudományos és a politikai szempontok összemossa egy ennyire diszkriminált csoport esetében veszélyeket is rejt. Minderre a szerzők is felhívják a figyelmet: „Általános jelenség a »szakértői tudás hitelességének megkérdőjelezése«, közkeletű vád, hogy a társadalomtudósok elferdítik a valóságot. Ez a jelenség a társadalomtudósokat is mindinkább a jogvédő, emberi jogi mozgalmárok pozíciójába szorítja, ahogy Dupcsik Csaba rámutat, egyre inkább összemossódik a társadalomtudomány és a politikai mozgalmak fogalmi nyelve. Emiatt a cigányok helyzetével foglalkozó tudományok mindinkább *policy* dolgozatokká válnak (ez a könyv is jórészt annak tekinthető), mindeközben minimálisra csökkent annak az eshetősége, hogy a politikai döntések szakszerű háttér tanulmányok alapján szülessenek meg.” (Kiemelés az eredetiben, 159. old.) Vajon jó úton járnak-e a roma kutatók, ha nem választják külön a tudományos és a közpolitikai szerepeket, a hozzájuk tapadó nézőpontokat, és ha tudományos tevékenységüket közvetlenül a jogvédelem és a közpolitika alakításának a szolgálatába állítják? Meg lehet-e tudományosan írni a romák történetét és emellett – de nem e helyett – kiállni a romák polgári és emberi jogaiért?¹⁴

Vitathatatlan a hazai történelem ábrázolásának egyszólamúsága, beleértve azt is, hogy a romák egyáltalán nem tűnnek fel az ország történelmét tárgyaló tudományos művekben. Ezen feltétlenül érdemes változtatni. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy meginduljanak végre az ilyen jellegű kutatások. A munka részben már elkezdődött, eredményei segítenek, hogy jobban megértsük a jelen és a közelmúlt romákhoz kötődő eseményeit is. Azért is hiányoztak eddig a romák a magyar történelem elbeszéléséből, mert nem számítottak önálló etnikumnak, és a létszámukkal összefüggő társadalmi súlyuk alapján sem bizonyultak számottevő tényezőnek. Mindez mára alaposan megváltozott, egyrészt az etnikai önállóság biztosítása, másrészt amiatt, hogy a romák a mai Magyarország legnagyobb és dinamikusabban növekvő etnikai kisebbségét alkotják. Ki kell továbbá emelni, hogy miután a romák Európa majd minden országában megtalálhatók, ennek a történetírói megközelítésnek nemzetközivé, komparatívává is kell egyszerre válnia.

A kötet remek alkalmat kínál arra, hogy akár ezen utóbbi taglalt kérdésekről is eltöprengjünk. A szerzők olykor sarkos megfogalmazásai határozott állásfoglalásra készíthetik a téma kutatóit, és közvetve ahhoz is hozzájárulnak, hogy a romák elfoglalják végül a helyüket a magyar történeti gondolkodásban. □